

УДК 340.11.05–005/59:591:343.325–0.48.66 (477)

Бондаренко О.С.

*к. ю. н.,
старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
та судочинства
Сумський державний університет*

Титаренко А.О.

*магістрант другого року навчання
Сумський державний університет*

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СЕПАРАТИЗМУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Сепаратизм не тільки створює загрозу державному суверенітету, а й підриває територіальну цілісність, порушує принципи геополітичної безпеки нашої держави, знижує її міжнародний престиж тощо. Майже в кожній великій країні є хоча б дві-три етнічні групи, від імені яких із більшою або меншою інтенсивністю проголошуються вимоги про надання їм тієї чи іншої міри самостійності аж до суверенітету.

Аналіз джерельної бази показує, що більша частина наукових праць, присвячених сепаратизму, має політичний характер, конкретних же досліджень стосовно кримінальної відповідальності за сепаратизм не так багато. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність вивчення явища сепаратизму та вироблення заходів із протидії йому для гарантування як національної безпеки країн, так і стабільності регіональних та світових політичних систем.

Тому сьогодні сепаратизм являє собою актуальну проблему для розвитку науки державного управління як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Цілком очевидно, що вивчення проблем сепаратизму та пошуку шляхів щодо його протидії актуальні для України, оскільки прагнення деяких регіонів до відокремлення може породжувати величезні соціальні, економічні та політичні проблеми, нести загрозу збройного протистояння.

Основна проблема полягає в тому, що розуміння об'єктивної сторони ст. ст. 110, 110–2 Кримінального кодексу України, зміст якого на практиці спричиняє чимало складнощів щодо його інтерпретації та застосування норми під час кваліфікації.

У назві ст. 110 Кримінального кодексу України нормотворець вживає терміни «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність», попри відсутність їх нормативного визначення у вітчизняному законодавстві, єдності підходів до змістовного наповнення як у джерелах міжнародного права, так і серед науковців. Зазначена неврегульованість негативно позначається на законотворчій та правозастосовній практиці у сфері забезпечення непорушності території нашої держави, що зайвий раз підкреслюють сучасні суспільнополітичні виклики для України.

Тому сьогодні наявні дискусійні аспекти наукового розроблення тематики кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, передусім ідеться про доречність використання понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» у формулюванні назви відповідної кримінально-правової норми.

Неточність відтворення норми, розпливчастість і відсутність визначених термінів на позначення понять і їхніх ознак може бути причиною неправильного тлумачення

та застосування правових норм, оскільки неякісна норма веде до непотрібної втрати часу на запити й роз'яснення, спричиняє суперечки і помилки.

Отже, актуальність теми дослідження зумовлена, з одного боку, недостатньою розробленістю питання кримінально-правової охорони території України загалом і кримінально-правового розуміння території України, її цілісності і недоторканності зокрема, а з іншого – реальним загостренням загроз цілісності і недоторканності України останнім часом із боку Російської Федерації (далі – РФ).

Огляд останніх досліджень і публікацій. До питання сепаратизму зверталися такі вчені, як: М. Бесараб, Д. Горовіц, В. Дівак, В. Лавриненко, Л. Сталенна й інші.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті – проведення аналізу дефініцій терміна «сепаратизм», уточнення та розкриття його змісту, а також проведення аналізу чинного законодавства України в контексті протидії сепаратизму, вивчення особливостей застосування покарання до осіб, які вчиняють сепаратистські дії, та їх кримінально-правова кваліфікація.

Виклад основного матеріалу. На початку нашого дослідження маємо зазначити, що явище сепаратизму є складним та багатограним. Про це свідчить той факт, що багатьма науковцями сформульовано чимало визначень цього поняття. Однак у державному управлінні, політології, соціології, етнополітології, кримінальному праві немає єдиного розуміння терміна «сепаратизм».

Спробуємо розкрити найпоширеніші трактування поняття сепаратизму, що містяться як у працях відомих науковців, так і в юридичних словниках та енциклопедіях.

Американський професор Д. Горовіц зазначив: «Сепаратизм – це вихід групи і її території з-під юрисдикції більш великої держави, частиною якої вона є, з наступним утворенням нової держави» [1, с. 145].

У широкому ж розумінні сепаратизм розглядається як прагнення до відокрем-

лення, створення окремої держави, власного нормативно-правового поля. Сепаратистське прагнення вважається «природним», коли представники якоїсь етнопонаціональної (етноконфесійної) групи незадоволені соціально-політичним та духовно-культурним середовищем, в якому їм доводиться існувати, законами, яких вони змушені дотримуватися через суспільний договір. На противагу цьому, політичний центр та значна частина «основного» населення вважають сепаратизм негативним явищем, що загрожує основам державності, й намагаються в різний спосіб протидіяти сепаратистським настроям.

У практичній діяльності сепаратизм часто набуває непривабливих форм: насильства, тероризму, збройних сутичок та інших антисоціальних явищ. Саме тому сепаратизм є однією з найсерйозніших проблем сучасного суспільства. Також дається взнаки його складна «кількаповерхова» природа: ті самі причини етнічного незадоволення за одних умов призводять до сепаратизму, за інших – виражаються здебільшого в зростанні злочинності й невмотивованих спалахах насильства, що мають кримінальне трактування [2, с. 123].

Отже, сепаратизм (від латинського *separatus* – «відокремлений», «окремий», *separate* – «відділити», *separo* – «відділяю», англійською *separatism*) – це прагнення до відокремлення, відособлення; рух за відділення частини держави та створення нової держави або рух за автономію для частини державної території [3].

Окремо можна виділити поняття сепаратизму як територіально-політичного руху, ціллю якого є відділення від держави частини її простору та створення своєї незалежної держави, але варто виключити з поняття автономістські рухи як такі, що не посягають на територіальну цілісність держави [4, с. 42].

Політологічні та правові аспекти сепаратизму висвітлені в роботі В. Дівак. За її визначенням, «сепаратизм – це теорія, політика та практика відокремлення, відділення частини території держави з метою створення нової самостійної держави» [5, с. 74].

Етнічний аспект сепаратизму розкриває у своєму дослідженні М. Басараб, який трактує його «як політичний процес, що розгортається в національній державі та зумовлений кризою її проекту майбутнього» [6, с. 6].

Далі перейдемо до трактування сепаратизму у відомих енциклопедіях. Наприклад, «Юридична енциклопедія» за редакцією М. Бажана визначає сепаратизм як «рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення. Сепаратизм породжується суперечностями між центральною владою та носіями ідеї сепаратизму, якими здебільшого є політичні партії, громадські та релігійні організації етнічних або конфесійних меншин, іноді – окремі регіональні політичні структури» [7, с. 469]. У «Великій сучасній енциклопедії» за редакцією А. Івченка зазначено: «Сепаратизм – прагнення до відокремлення та відособлення; рух, спрямований на відокремлення від частини держави для створення нового державного утворення або набуття автономії» [8, с. 284].

З погляду державного управління розширене тлумачення поняття наведено в «Енциклопедії державного управління» під редакцією Ю. Ковбасюка: «Сепаратизм – різновид опозиції, політичного руху, метою якого є відокремлення частини території держави для створення нового (приєднання до вже існуючого) державного утворення або надання певній частині держави автономії» [9, с. 626].

Нарешті, наведемо ще одне визначення сепаратизму, яке, на наш погляд, адекватно відображає сутність цього явища: сепаратизм – політична ідеологія і практика, спрямовані на відділення частини країни від єдиної держави і набуття нею політичної самостійності. Ця дефініція бачиться нам, мабуть, найбільш вдалою з усіх вищерозглянутих, бо в стислому вигляді викладає всі сутнісні характеристики сепаратизму. Однак стислість викладу, на наш погляд, зумовила відсутність того істотно важливого уточнення, яке стосується чіткого визначення суб'єкта сепаратизму. Так, якщо

підходити формально, то, згідно з аналізованим визначенням, сепаратизмом будуть і дії центральної влади, що навмисно наділяє суверенітетом частину своєї території.

У «Сучасній болгарській енциклопедії» зазначено: «Сепаратизм – політичний рух національних меншин у багатонаціональних буржуазних державах за відокремлення в самостійну державу або автономну область» [10, с. 409]. У «Чеському науковому словнику» читаємо: «Сепаратизм – рух за відокремлення одного народу від іншого, меншини від держави, в якій він живе, є виразом певних кругів буржуазії пригнічених націй і народностей, меншин, які обмежені політикою центральної влади» [11, с. 47]. У «Сучасному Оксфордському кишеньковому словнику» сепаратизм визначається як «підтримка стану культурного, етнічного, племенного, релігійного, расового, управлінського або гендерного відділення від більшої групи. Водночас це часто відносять до повної політичної сецесії» [12, с. 175]. Інше визначення міститься в «Кембриджському словнику та тезаурусі»: «Сепаратизм – переконання, притаманне людям певної раси, релігії чи іншій групі в межах країни, що вони повинні бути незалежними та мати свій власний уряд або якимось чином жити окремо від інших людей» [13, с. 412].

Що ж до міжнародних документів, які розглядають поняття сепаратизму, то варто зазначити, що відповідно до пп. «б» п. 1 Шанхайської конвенції про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом від 15 червня 2001 р., сепаратизм розуміється як «будь-яке діяння, спрямоване на порушення територіальної цілісності держави, зокрема, на відділення від неї частини її території або дезінтеграцію держави, що здійснюється насильницьким шляхом, а також планування і підготовка такого діяння, пособництво в його скоєнні, підбурювання до нього, і переслідуване в кримінальному порядку відповідно до національного законодавства Сторін» [20].

Вважаємо за необхідне навести трактування поняття «сепаратизм», запропоноване П. Клячковим: діяльність, спрямована на підрив цілісності держави шляхом відділення від останньої будь-якої її частини. Ця діяльність може виражатися як в насильницьких діях, так і в інформаційно-психологічному і гуманітарно-технологічному впливі [14, с. 2].

Аналіз показує, що термін «сепаратизм» вживається в низці нормативно-правових актів (табл. 1).

Отже, ми виявили, що перші чотири нормативно-правові акти належать до законодавства сфери національної безпеки, п'ятий – сфери етнонаціональних відносин.

За Конституцією України, наша держава є унітарною, а її територія в межах наявного кордону є цілісною і недоторканою [20, ст. 2].

Крім того, в Основному законі України визначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності держави, гарантування її економічної й інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави,

справою всього українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні сили України [20, ст. 17].

У Конституції наголошується на тому, що на території України забороняється створення й функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом [20, ст. 17].

Постанова Верховної Ради України «Про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основи національної безпеки України» від 22 лютого 2014 р. № 756–УП категорично засуджує прояви сепаратизму та будь-яких інших посягань на територіальну цілісність та недоторканність України [16].

Заклики до сепаратизму, а саме відокремлення від України, є особливо тяжкими злочинами, за які Кримінальним кодексом (далі – КК) України передбачене суворе покарання. У чинному КК України немає статті, яка прямо б регулювала відповідальність за сепаратизм. Також у ньому не наводиться тлумачення терміна «сепаратизм», немає

Таблиця 1

Приклади вживання терміна «сепаратизм», його похідних та слів-модифікаторів у чинному законодавстві України

Назва нормативно-правового акта	Вживання слова «сепаратизм», його похідних та слів-модифікаторів	Кількість випадків
Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964–ІУ [15].	Прояви сепаратизму.	1
	Загроза проявів сепаратизму.	1
Постанова Верховної Ради України «Про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основи національної безпеки України» від 22 лютого 2014 р. № 756–УП [16].	Прояви сепаратизму.	2 (зокрема, у назві)
	Поширення сепаратистських настроїв.	1
	Сепаратні переговори.	1
Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України»» [17]ю	Сепаратизм.	1
Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»» від 24 вересня 2015 р. № 555/2015 [18].	Сепаратно вирішувати нагальні проблеми.	1
	Провокування сепаратистських настроїв.	1
Указ Президента України «Про Концепцію державної мовної політики» від 15 лютого 2010 р. № 161/2010 [19].	Малоросійський сепаратизм.	1

статті, яка б прямо визначала відповідальність за нього. Наслідками сепаратизму є порушення територіальної цілісності і недоторканності території України, тому його кваліфікують за ст. 110 Кримінального кодексу України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» (р. 1 Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України») [21].

Ця стаття передбачає відповідальність за умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, зокрема, якщо вони вчинені представником влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі [21].

Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» від 8 квітня 2014 р. № 1183–VII внесено зміни до деяких статей КК України та суттєво посилено покарання за вчинення сепаратистських дій [22].

Порівняльний аналіз ступеня відповідальності за вчинення протиправних сепаратистських дій, передбачених ст. 110 КК України

до та після внесення до нього змін, наведено в таблиці 2.

Отже, відтепер умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України, та порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій будуть каратися позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років (раніше каралися обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк).

Крім того, мінімальний строк позбавлення волі як покарання за державну зраду підвищений із 10 до 12 років, за диверсію – з 8 до 10 років, за шпигунство – з 8 до 10 років. З огляду на ситуацію в державі, Верховна Рада України суттєво підвищила кримінальну відповідальність за сепаратизм аж до довічного позбавлення волі, яке являє собою найсуворіший вид покарання.

Українським кримінальним законодавством за зазначену злочинну діяльність відповідальність також передбачено у р. I «Злочини проти основ національної безпеки України» КК України. Крім ст. 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» КК України,

Таблиця 2

Відповідальність за вчинення протиправних дій, передбачених ст. 110 КК України до та після внесення до нього змін

Протиправні дії, передбачені ст. 110 КК України	Відповідальність до внесення змін	Відповідальність після внесення змін
Умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.	Каралися обмеженням волі на строк до 3 років або позбавленням волі на той самий строк.	Каратимуться позбавленням волі на строк від 3 до 5 років.
Ті самі дії, якщо вони вчинені особою, яка є представником влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі.	Каралися обмеженням волі на строк від 3 до 5 років або позбавленням волі на той самий строк.	Каратимуться позбавленням волі на строк від 5 до 10 років.
Дії, передбачені ч. ч. 1, 2 цієї статті, які призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків.	Каралися позбавленням волі на строк від 7 до 12 років.	Каратимуться позбавленням волі на строк від 10 до 15 років або довічним позбавленням волі.

у Законі «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму» від 19 червня 2014 р. № 1533–УІІ Верховна Рада України постановила доповнити КК України ст. 110–2 «Фінансування дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України» [21].

Ухвалені законодавчі акти лише підтверджують, що держава має право та обов'язок захищати свою територіальну цілісність. Однак законодавцю варто врахувати те, що можливості такого захисту чітко обмежені Конституцією України та міжнародним правом, зокрема Європейською конвенцією про захист прав людини.

Отже, маємо підсумувати, що в українському конституційно-правовому полі відсутнє тлумачення терміна «сепаратизм». Значення цього терміна не встановлено нормативно. Це констатує таке:

– протидія сепаратизму не має належного рівня відображення й імплементації в законодавстві України;

– на сучасному етапі розвитку держави в Україні бракує адекватного правового механізму протидії сепаратизму.

Враховуючи події, що зараз відбуваються на Донбасі, для вжиття органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування ефективних заходів щодо мінімізації ймовірності сепаратистських проявів в Україні необхідно чітко визначити нормативне значення цього терміна та напрацювати принципово нові ефективні правові механізми запобігання та протидії сепаратизму.

Чинна ст. 110 КК України охороняє тільки цілісність території України, тобто оберігає від зазіхань, метою яких є відторгнення території України. Але як бути, якщо окремі фізичні особи зазіхають на територію України з метою її захоплення або використання, але без мети її відторгнення, применшуючи якісні показники території?

Тому окремими дослідниками вже аргументувалися пропозиції щодо зміни назви ст. 110 КК України, наприклад: «Посягання на територіальну цілісність України та інші посягання на територіальну недоторканність України» (порушення територіальної цілісності має бути лише одним із видів (найбільш поширеним на практиці) порушення територіальної недоторканності) або «Посягання на територіальну цілісність» (узгодження назви і змісту диспозиції статті щодо вживання термінології).

У свою чергу, нами пропонується усунути з'ясовані вище вади юридичної конструкції ст. 110 КК України шляхом викладення її назви як «Посягання на єдність території України».

Висновки. Отже, треба зазначити, що сам термін «сепаратизм» вживається в низці нормативно-правових актів України. Зокрема, посилення на сепаратизм трапляються в таких документах, як:

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р., в якому наведено перелік загроз національним інтересам і національній безпеці України.

2. Указ Президента України «Про Воєнну доктрину України» від 15 червня 2004 р. № 648/2004 (у тотожному контексті).

3. Указ Президента України «Про Доктрину інформаційної безпеки України» від 8 липня 2009 р. № 514/2009.

4. Концепція державної мовної політики, схвалена Указом Президента України від 15 лютого 2010 р. № 161/2010, в якій вживається словосполучення «малоросійський сепаратизм» тощо.

Серед документів останнього часу варто назвати постанову Верховної Ради України «Про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основи національної безпеки України» від 22 лютого 2014 р., в якій категорично засуджуються прояви сепаратизму та будь-яких інших посягань на територіальну цілісність та недоторканність України.

Однак тлумачення терміна «сепаратизм» до нормотворчої практики міжнародної спільноти; по-друге, до доктринальних визначень цього поняття; по-третє, до законодавства окремих країн.

Анотація

У статті уточнюється трактування поняття «сепаратизм», запропоновано новий підхід до вдосконалення статті 110 Кримінального кодексу України. Виявлено недоліки правового врегулювання сепаратизму та запропоновано напрями його подальшого вдосконалення.

Ключові слова: сепаратизм, територіальна цілісність та недоторканість, національна безпека, фінансування сепаратизму, кримінальна відповідальність.

Аннотация

В статье уточняется определение понятия «сепаратизм», предложен новый подход к усовершенствованию статьи 110 Уголовного кодекса Украины. Выявлены недостатки правового регулирования сепаратизма и предложены направления его дальнейшего совершенствования.

Ключевые слова: сепаратизм, территориальная целостность и неприкосновенность, национальная безопасность, финансирование сепаратизма, уголовная ответственность.

Bondarenko O.S., Tytarenko A.O. The current state of legal regulation of separatism in Ukraine

Summary

The article clarifies the interpretation of the concept of separatism, proposes a new approach to the improvement of Article 110 of the Criminal Code of Ukraine. The shortcomings of the legal settlement of separatism are revealed and directions of its further improvement are offered.

Key words: separatism, territorial integrity and inviolability, national security, financing separatism, criminal responsibility.

Список використаних джерел:

1. Горовіц Д. Іредентизм, сепаратизм, самовизначення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. М., 1993. 178 с.
2. Лавриненко В. Політологія: підручн. для вузів. М.: Юніті, 2003. 541 с.
3. Юридична енциклопедія. URL: <http://leksika.com.ua/13540917/ure/separatizm> (дата звернення: 09.11.2018).
4. Сталенна Л. Поняття «сепаратизм»: його витоки, дефініції. Актуальні проблеми державного управління. 2015. Вип. 1. С. 42–45.
5. Дівак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики. Політологічні та правові аспекти; НАН України, Ін-т держава і права ім. В.М. Корецького. К.: Логос, 2012. 223 с.
6. Басараб М. Український сепаратизм як прояв кризи національної державності: автореф. дис. ... канд. політ наук: 23.00.05; Ін-т політ. і етн. дослід. ім. І.Ф. Кураса НАН України. К., 2013. 16 с.
7. Бажан М. Юридична енциклопедія: у 6 т. Т. 5. К.: Укр. енциклоп. 2003. 733 с.
8. Івченко А. Велика сучасна енциклопедія: у 10 т. Т. 9. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2013. 351 с.
9. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 3: Історія державного управління / наук.-ред. кол.: А. Михненко (співголова), М. Білинська (співголова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. 788 с.

10. Современная болгарская энциклопедия: в 10 т. Т. 4а. София: ЕЛПИС, 1994. 608 с.
11. Priručni Slovník Naučny. Díl. IV. Praha: Academia, Nakladatelství, 1967. 933 s.
12. The Oxford Pocket Dictionary of Current, 2008. URL: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/English/separatism> (дата звернення: 09.11.2018).
13. The Cambridge Advanced Learners Dictionary and Thesaurus. Cambridge: University Press, 2012. 530 p.
14. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом от 15 июня 2001 г. URL: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=1070 (дата обращения: 09.11.2018).
15. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964–ІУ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 09.11.2018).
16. Про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основи національної безпеки України: постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2014 р. № 756–VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 11. Ст. 157. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-18> (дата звернення: 09.11.2018).
17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/para9#n14> (дата звернення: 09.11.2018).
18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555/2015/page> (дата звернення: 09.11.2018).
19. Про Концепцію державної мовної політики: Указ Президента України від 15 лютого 2010 р. № 161/2010. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/161/2010> (дата звернення: 09.11.2018).
20. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 09.11.2018).
21. Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № № 25–26. Ст. 131. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 09.11.2018).
22. Про внесення змін до Кримінального кодексу України: Закон України від 8 квітня 2014 р. № 1183–VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1183-18> (дата звернення: 09.11.2018).